

ADABAKIAK

AITA DIEGO GOITIA JESUITAREN EUSKERAZKO LANAK ERE GALDUAK OTE?—Galdutzat genituen XVIII-garren mendeko Gamiz jesuita arabarraren lanak ere, baina berri pozgarria eman zigun Joan Goikoetxea-Maizak EGAN-en (1968-ko zenbakian) arkitu zituztela agertzean. Lan hoiak, uste baino garrantzizkoagoak izan ditezke, beintzat irudimenez beterik ikusten dira Goikoetxea-Maiza-ren oharretatik nabari danetz, eta asko poztuko ginake lehenbaitlehen liburuxto batean argitaratuko balira. Edo zatika EGAN-en bertan.

Gure artean ezezagun dan beste idazle batekin arkitu naiz, baina bere lanak nundik izan ditezkeanaren berri, orain ere, jesuiten azterketetatik etorri beharko du, Aita Diego Goitia aulestiarra Gamiz arabarra bezala, jesuita zalako. Hara bere berria:

Birrargitara berri dan Labayru-ren *Historia General del Señorío de Bizcaya*-ren VI-gn. tomoaren 672-garren horrialdean agertzen danez, *Ambulavit Henoc cum Deo* (Bologna, 1794) liburuaren egilea zan Aita Diego Goitia-ko aulestiarrek, ba omen zituen euskerazko lanak esku-idatziz. Hara zer dion, hitzez-hitz: «los *Ejercicios de bascuence*, en dialecto central o guipuzcoano (manuscrito)», eta aurreraxeago: «un cuaderno de frases españolas con versión a la lengua bascongada; otro cuaderno de ejercicios de lengua euskara y española; diez décimas en vascuence, tituladas: *San Borjaren bizibari amardunde...*» Eta, agiri danetz, bizkaitar jesuita hau XVIII-gn. mendearen azkenaldekoa zan, «de los jesuitas expulsos», Labayru-k dionez.

Gamiz-ekin bezalako suerte ona bagendu, ongi letorke gure literatura hurriarentzat. Norbait arduratuko al da lan hoiak bila?

J. S. M.

EUSKAL LITERATURAREN KULTURA MAILA, NOIZTIK?

Euskal literaturagatik iritzi askotako gauzak entzun ditugu. Baina, gehien-bat eleiz liburuak eta herri literatura apala bakarrik ditugula esan ohi da, gainera, bigarrena ahozkoa soilki. Badakigu hau ez dala gezurra, baina maiz jardun izan da neurritik kanpora. Hortik aparteko literaturaren neurria adierazi zigun A. Irigaray-k *Esbozo bibliográfico de Literatura euscara profana* saiakeran («Principe de Viana», 98-99 zenbakiaren 133/159 horrialdeetan, 1965-ean). Baina euskal literaturaren zabalkundea beti labur izanen da, baita geure barnean ere.

Campion-ek esana, Arrese-Beitiak hornitu zuela gure literatura kultura mailara: «...nuestra lengua deja de ser popular y se eleva al rango de trascendente»; Isidoro Fagoagak berritu duenez *Los poetas y el país vasco* liburuaren 164 horrialdean. Behar bada, ez jakin gabe. Hala uste dugu. Gainera, horri berean aipatzen ditu beste zenbait poeta handi: Bilintx, Serafin Baroja, Otxalde, Etxahun eta Elizanburu. Baina ezta hau bakarrik. Fagoaga berak eskeintzen digu saiakera bakan bat Boletín de la R. S. V. Amigos del País delakoan (XXIV urtea, 3-4 zenbakia, 401/418 horrialdeetan, 1968) *La ópera vasca* izenez. Bertan, euskal operaren sustraiak XVIII-garren mendeko euskal antzerkietara daramazki. Eta, horrek, beste gabe gizurtatuko luke Arrese-Beitia euskal literatura kultura mailara jasotzaile bezala.

Detxepare, Oihenart, Axular, Etxeberri Sarakoa eta abar bereiztea ezta aski. Hozie gainera, hor daude XVIII-gn. mendeko antzerki hoiak (dakus, hauei buruz EGAN-en egin nuen aipamena: aurtengo 1-3 zenbakiaren 105/107 horrialdeetan), eta mende beretik, eten une gabe, esate baterako, XIX-garrenaren zehar goraka etorri zitzaigun lantze ekintza. Honen seme eta jarraile zan Arrese-Beitia. Besterik ez. Villasantek *Historia de la Literatura Vasca* liburuaren 284-an dionez, har-eman estuak izan zituen *Euskalerrria* aldizkariaren arima ziren: Arzak, Soroa, López Alén, Artolak eta abarrekin.

Bestalde, Campión berak, Arrese-Beitia-ren *Ama Euskeriaren liburu kantaria*-ri (Bilbao, 1900) egin zion hitzaurrean ez du uste hori azaltzen, eta jartzen dituan ideetan badirudi lehenagoko ekin-tzan zituela oinharriak. Eta, bere *Gramática de los cuatro dialectos literarios*-en (Tolosa, 1884) 16/22 horrialdeetan irakurtzen dena zeharo bestera da.

Puntu honetatik aparte, hor zehar esan direnak esan, liburu interesante iduritu zaigu *Los poetas y el país vasco*.

Euskal kulturari buruz erderaz ari diren literaturik gehienak agi-

rian dago euskal literaturaren mugimenduaren muintetik aski aparte bizi direla, anitzek gutxi eta txarto ezagutzen dutelarik.

J. S. M.

PURUA, BURUA.—Adiskide Zatarain-en gaizki ulertze bati oharra egin nahi diot. Igazko urtean Bilboko Biblioteca de la Gran Enciclopedia Vasca dalakoak argitara zuen Azkue-ren *Cancionero popular vasco*-ren bigarren tomoak «Notas al cancionero» izenez ekarren eraskinean, beste zenbait oharren artean, E-32 horrialdean, neri zuzenketa eginez, eibartarron «zarraren puruan» eta «eiñaren puruan», barbarismoak direla zion; hau da, erderakadak: «de puro viejo» eta «en puro hacer». Ditekeana, zeren nik hori ez bait dut ukatu, ez aipatu. Hau da, ez dut inoiz esan erderakadak ez direnik, baizik, giputxen «zarraren buruz» eta «egiñaren buruan»-en kidekoak direla baino. Eta hau zeharo beste gauza bat da. Gainerako iritzia ontzat hartzen dut. Gure «urtien puruan»-etik ez ote gipuzkoarren «urteen buruan»? Ez gainera Eibarren bakarrik, baizik bizkaitarrok (mintzairaz bizkaitarrak geranok), «puruan» erabiltzen dugu gipuzkoarrak beti «buruan» erabiltzen duten kasu berean.

Argi gelditu bedi: ez duk inoiz esan hori «barbarismo» eztenik. Beharbada hala izanen da. Hala baldin bada, gipuzkoarren «buruan» hori bera noski.

J. SAN MARTIN.

ARRAIÑA, ARRAINA, ARRAIA. — Gipuzkoarrak, *arrainari*, *arraia* deitzen ohituak daude eta ezta batere harritzeko hortik zenbait nahasketa sortzea. Anitz holako dute gipuzkoarrak beren laburkizunetan, eurak konturatu gabe gainerako euskaldunontzat ilun agertzen direnak. Lapurdik eta Bizkaiak bezin itsaso zabala izanik ere, hitz hau ez dute erabiltzen besteak haina jator. Eta bukaerako tartean «n» edo «ñ» galtzeak, hitzari bere itxura kentzen dio.

Itzasotik harat arkitzen den Nafarroako Baztanen ere hobeto dakite. Gehiago da, baztandarrak ongi bereizten dakite *arraina* eta *arraña*; handia edo txikia diranean. Zeren, haientzat «ñ», txikigarria da (diminutivo da), mugazandikoentzat bezala. Eta uskeri itxurazko gauzatxo hoiek, uste baino jatortasun gehiago ematen diote hizkuntzari, zehatz eta aberats adierazteko behinikpehin.

Joxe Artetxe adiskideak argitara berri duen *De Berceo a Carlos Santamaría* izeneko liburu bikainean honelako huts bat nabari dala

esango nuke. Gipuzkoarren *arraia*, maizago *arraya*, bere sustrai jatorretik hainbeste desberdinu delarik, ezta harritzekoa beste zerbaiten itxura hartzea. Eta, 130-gn. horrialdean irakurri geneza getariarrei buruzko kanta:

*Getariarrak txoruak
balia iltzera,
arpoi-arpoia motza
arriyai sartzera.*

Izan ere, txoruak izan behar harriari arpoiak sartu nahirik bazebiltzan. *A hincarlo en las piedras* itzultzen du Artetxek erderara. Baina *arriyai*, ez ote ahoz-aho zerbait bihurtua eta *arrayai* izan bere era jatorragoa? Hala dirudi. Askozaz jatorragoa zen *arrainai*-ren forma okertzetik heldu zaio nahasketa hori. Noski.

J. S. M.

SAN JUAN-TXIKI.—Eskuartean I. Linazasoro-ren *La otra Guipúzcoa* liburu apaina, gure probintziako txoko galduak berebiziko onduen arakutzen dituana. Holako liburu asko behar ditugu gure herria izango dan moduan ezagutzeko. Atseginaz irakurri dut.

Lazkaoko San Juan ante Portam Latinam-i, ingurukoak samurki deritzen omen diote, «San Juan Txiki». Familiko gisa ote? Eguzkia-
ren jai nagusietan finkaturik dagoan San Juan Bautistarekin bereiztearren ez ote? Hala esango nuke, zeren Gipuzkoan bada beste San Juan ante Portam Latinam bat, Eskoriatzan, Kurutzebarriren hegian, Bolibar ballarako Ereña hauzoaren gainekaldean, Mendiolatik Degurixara bidean —eta ez Aitzorrotz gainean D. Irigoyenek *Ermitas e iglesias de Guipúzcoa*-n dion bezala (dakus: *Anuario de Eusko-Folklore*, tomo XIV, 40-garren horrialdean, 1934)—, inguru haietan, Lazkaumendiko bezala, «San Juan Txiki» izenez ezagutzen dutena da. Beraz, ez dala hain harrigarria esango nuke. Izen horrek bere zergaitia du. Bi ezagunok lekuko.

Lazkaoko «San Juan Txiki»-ren imajiña (liburuaren 162-gn. horrialdean) erromanikotzat jotzen du, bere arpegian, eskuetan eta tunikan gotiku joera argi eta garbi salatzen duelarik ere. Transiziokoa dirudi, gotikura aski sartuago. Eibarko San Pedro-rekin egiten duen konparazioak eztu batere baliorik. Biak ezagutzen dituanarentzat oso desberdiñak dira. Eibarkoak oinetatik bururaino hain bereizgarri duen simetria falta zaio.

J. S. M.

UGARTE.—Linazasoro-ren *La otra Guipúzcoa*-ren 141 horrialdean irakurtzen da: «En euskera, Ugarte significa Isla.» Behar bada izan zitekean itsas erdian edo ibai baten erdian urez inguratutik balego. Beintzat, hori da erderazkoaren zentzuna. Baina euskaldunok, *ugarte* hitza, ez dut uste erderazko *isla*-ren izate justuan erabiltzen dugunik. *Ugarte*, *uharte*, *huarte*, toki-izenak ugari dira Euskal Herriaren zabalean; baina nik personalki ezagutzen ditudanak, Amezketa-koa bera ere tartean delarik, bi ibai edo errekaen tartean dauden hauzo edo baserriak dute izen hori. Eta erderazko zentzunera itzuli behar banuke, *entrambasaguas* edo holako zerbait egokiagoa arkituko nuke.

Era honetako zerbait dala, Ugarte, argi dago Mitxelena-ren *Apellidos vascos*-en ere. Ikusi 1953-ko argitaraldiaren 47 eta 103 horrialdeak.

Euskal deiturretan ere, «euskalari» edo «etimologilari» artean ere bada holako nahasmendurik aski. Aipatu dugun Mitxelena-ren liburuaren ondorean argitaratuak dira beste zenbait liburu gai berean, eta ez dirudi aurreak erakusten digunik atzea zelan dantza; zeren kontu honetan, oraindik, Mitxelena-rena da ganorazko bakarra. Gainerakoak ez dute balio deusik.

J. S. M.

ICHASO, ITSATSO.—Etimolojia kontuan sartu gentalarik, berriz ere, beste ohar bat gaineratu nahi diot Iñaki Linazasoro adiskideari. Behar bada, gizon humeretsua danez, uste dut adarra jotzen ari dela etimolojia kontuan. *La otra Guipúzcoa*-ren 22-gn. horrialdean dakar: «Ichaso, trae en jaque a los etimologistas.» Bai ote? Erderazko «retama»eta «mar», nahastuko balira bezala.

Baina, aspapidanik, honetan ez dago nahasterik, eta iturri onetara jo ezkerre *isats*, naiz *itsa(t)s* (eta hemen ez dago ahozko deformaziorik, berak hala uste badu ere); hoiek sustar berekoak dirala badakigu; erderazko «retama», besterik ez. Dakus arestian aipatutako L. Mitxelena-ren *Apellidos vascos*, 75-gn. hor. (337 du artikulu numerua).

Herri jakintzak berak erakusten du, iturri onetik edatea osasungarria dala. Eta inun ez da joaten herririk bada-ezbadako iturritik asetzerara.

JUAN SAN MARTIN.

GARCIA LORCAREN AZKENENGO ORDUAK.—Ez dot irakurri Marcelle Auclair idazleak argitaratu dabean *Enfance et mort*

de García Lorca. Liburu onen ganean Manuel Alcala jaunak «Razón y fe» aldizkarian egin daberen iritzi emotea bai, irakurri dot.

Garcia Lorcaren azkenengo orduak ikusi ebazan Granadako gizon bat ezagutu neban emen Irunen, naparroako euskaldun batez ezkondata bera. Gipuzkoatik ziar ibili geñien udako arratsalde batean izan zan, granadarra txoper geñuela.

Getarian afaldu geñun, aurrez aurre txoperra ta biok geñiala. An kontau eustan zelan izan zan Garcia Lorcarena. Ez neban idatzi ezer orduan, eta gogoan gauzak eukiteko buru txarrekoa izan naz beti. Damututa nago orain, besterik ezean oar batzuk artu-eza orduan. Baleiteke zeozer aberastutea, Marcelle Auclairek batu dabezanetik ganera, artu banitu.

Gauzak gertatu ziran moduan kontau eustazan. Ziurtasun aundiko gizona zan granadarra, ezetan be ez ez-bai zalantzakoa.

Bakean eta burua galdu barik joan zala Federiko gizajoa. Xigarroak eskeñi eta erretan egozan bitartean berba egin ebela: «Eztaukozue kulparik zuek, goikuen aginduen esana betetan dozue-ta.»

Urte batzuk dala il zan granadar txoperra. Baleiteke zeozer jakitea bere alargunak. Ez dot ezagutzen bera, baiña ikustaldi bat egiteko asmoa badeukat. Manetofonuagaz artuko deutzadaz erantzunak, okerrik ezpada.

N. A. G.

DIEGO LORENZO DE URQUIZU.—Orainarte ez genduan ezagutzen Diego Lorenzo de Urkizuren izena euskal literaturan.

Labayruk bai, emoten dau bere izena, erderazko liburutxo bat argitaratu ebalako. Liburutxo orretan be imini ebazan Urkizuk euskerazko eleiz kanta batzuk. Ez da gauza aundia, baiña amazortziarren gizaldiko textuak izateko, zeozer da euskal literaturan.

1737'garren urteko «Durango Uriko Debotoa» be Diego Lorenzo de Urkizu ber-bera da, nere ustez beintzat. Iruñian argitaratu eban *Liburu Virginia Santissimien Errosario Santuena*. Larogei ta zortzi orrialde daukoz. Durango-uriko euskeria darabil. Vinsonek emon eban beraren barri, EBLB-ean.

Bonaparte erregegaiaren liburutegian gordetan da ale bat (Chicagoko Newberry Libreryan orain). Durangoko Jesus Astola Sertutxak bialdu deuste kopia bat. Fakzimilean argitaratzeko asmoa daukot.

Urkizuren bizitzako barri batzuk emon deustez J. M. Larra-koetxeak. Uribarriko Andra Mariyaren eleizako artxibuan be aurkitu dodaz beste barri batzuk. Danak argitaratuko dodaz, okerrik ez bada, eria etorten danean.

Euskal literaturan beste izen barri bat daukagula. Orixe esateagure naban oar onetan. Besterik ez.

N. A. G.